

50 års fred som feires i fellesskap

POLSK BRENNPUNKT: Polen er første og siste offer for vår tids farlige politiske frelseslærer, som er brutt sammen i etapper.

Ap 8/5-95 108858

NILS MORTEN
UDGAARD

Artikkelforfatteren er utenriksredaktør i *Aftenposten*.

På en og samme tid er det noe helt nytt og noe ganske velkjent som preger disse dagers feiring av freden i Europa og av Hitler-Tysklands undergang den 8. mai 1945. I London og Paris, i Berlin og Moskva er ikke bare Tyskland for første gang fullt tilstede, skulder ved skulder med sine krigsmotstandere. Men for første gang deltar også russiske ledere som retter kritisk søkelys mot Sovjetunionens rolle da krigen brøt ut, og som ser paralleller mellom vårt århundres to viktigste politiske frelseslærer – mellom «de sekulariserte religioner» fascismen og kommunismen.

Det er naturlig at den mest omfattende feiringen finner sted i Storbritannia, for britene er alene om å ha kjempet krigen fra første til siste dag i Europa og i Asia. Uten deres seighet og selvbevissthet, mens de sto nesten alene i knapt to år, kunne Hitlers bevisste barbari ha blitt seg fast i Europa i lang, lang tid. Så sent som i mai 1941 vedtok Kongressen i USA med bare én stemmes overvekt å forlenge amerikanernes verneplikt, samtidig som republikanerne stemte massivt mot hjelpen til britene. Det tok mye tid før verden virkelig skjønnte at den i Hitler ikke sto overfor enda en nasjonal leder som ville utvide sin makt, men overfor en leder som førte en ideologisk krig for å sette egne rase- og voldsidéer ut i livet.

Sammenligning

I Moskva raser nå en strid mellom dem som ensidig vil fremheve Stalins rolle som seierherre i «den store fedrelandskrigen», og dem som går inn for et nyansert historiebilde, for å åpne en bredere dør for Russland inn i Europa. Tretjakov-galleriet i Moskva stiller for første gang ut Hitler-Stalin-paktens dokumenter, som delte opp det østlige Europa mellom de to diktatorene. Stalins ordre om å skyte anslagsvis over

20 000 polske reserveoffiserer, landets elite, i Katyn og andre steder, stilles også ut – inntil for få år siden het det at ingen slike dokumenter fantes.

På et sosialdemokratisk minnemøte i Köln har St. Petersburgs kjente borgermester, Aleksandr Sobtsjak, sammenlignet nazismen i Tyskland med kommunismen i Russland. Han mente at begge kom innenfra i de to landene og at kommunismen var en slags fascisme i en annen form. Det kan vi også se i dagens russiske politikk, der grensen mot nyfascisme er härfin for endel av de mest deklasserte gammelkommunistene. Men Sobtsjak kom også med en klar advarsel mot å utvide NATO østover – og det skjedde etter at Warszawas borgermester Swiecicki på samme møte hadde sagt at medlemskap i NATO og EU er viktigste mål for polsk politikk.

Tilbake i samtiden

Her er feiringen av det som skjedde for femti år siden, med et slag tilbake i samtiden. Og igjen, akkurat som dengang, er Polen et brennpunkt i europeisk politikk. NATO-medlemskap for Polen er det store åpne spørsmål i Europa i dag. På samme tid er Polen det land som, av gode grunner, har hatt størst problem med en full forsoning med sine naboland Russland og Tyskland. President Lech Walesa nekter å reise til fredsfeiringen i Moskva.

President Boris Jeltsin ville heller ikke komme til 50-årsdagen 1. august i fjor for oppstanden i Warszawa, da tyskerne raserte hovedstaden mens russerne sto på den andre elvebredden og så på. Walesa har sendt ut en erklæring der han sier at verdenskrigen begynte ved at de to største maktene i Europa, Tyskland og Sovjetunionen, angrep Polen: Vi husker fremdeles 1. og 17. september, sier han og nevner Auschwitz og Katyn i samme åndedrag. Walesa vil bli hjemme den 8. mai og ber om at dette oppfattes som en appell om et samlet Europa. Presidenten vil raskest mulig inn i NATO og EU.

Polen skjøvet vestover

Men også forsoningen med Tyskland har vært vanskelig. Til møtet i Berlin i dag ville Walesa gjerne ha kommet, men forbundskansler Helmut Kohl ønsket bare de fire «store» – landets tidligere okkupasjonsmakter. Det til tross for at Polen med sine 600 000 soldater ved frontene i 1945, stilte langt

sterkere enn f. eks. Frankrike. Men Stalin nektet dengang Polen status som en ledende «seiersmakt». På samme førsteside for 6. mai 1945 der Herald Tribune melder om kapitulasjonen i Nord-Tyskland, skriver avisen – like under sin store overskrift – om «alvorlig uro» i vest over at russerne har arrestert 16 ledere fra den polske eksilregjering i London. De var reist til Moskva for å forhandle. Polens nye underkuelse var synlig før krigen tok slutt.

Kohl ville ikke bryte mønsteret fra 1945 og invitere Walesa, men har utvilsomt også tenkt på egne velgere som ennå husker at 12-14 millioner tyskere ble fordrevet fra områder som i hovedsak ble polsk land; ca. to millioner omkom. Polen ble skjøvet vestover. Og til tross for at landet var en seirende makt, tapte Polen hele 20 prosent av sitt landområde fordi russerne tok mer land i øst. Det utgjør nesten like mye som det tyske tap av land, på 24 prosent i forhold til grensene i 1937.

Utstrakt hånd

Like fullt går den polsk-tyske forsoning nå raskt fremover, så raskt at folkevalgte i Moskva advarer mot en polsk-tysk strategisk allianse rettet mot Russland. Forbundsminister Roman Herzog, en konservativ kristeligdemokrat, talte i Polen 1. august i fjor: «Jeg bøyer mitt hode for Warszawa-oppstandens kjempere og for alle krigens polske ofre: Jeg ber om tilgivelse for det som er gjort mot dem av tyskere», sa han. Det gjorde inntrykk på polakene. For vel en uke siden kom så den polske utenriksminister Wladyslaw Bartoszewski til Forbundsdagen i Bonn og strakte ut en hånd til tyskerne. Han sa at «vi beklager enkeltskjebner og lidelser hos uskyldige tyskere, som ble rammet av krigens følger og fordrevet fra sine hjem»; han nevnte at også polakker sto bak voldsbruk og forbrytelser da tyskerne ble fordrevet.

Dette er en politisk ømtåelig uttalelse for Polen, som fikk 17 prosent av sin befolkning utryddet – mer enn i noe annet land. Tre millioner polske jøder, og like mange fra andre land, ble myrdet i utryddelsesleirene, som alle lå i Polen; to millioner polske kristne polakker ble offer for krig og terror – hver fjerde katolske prest, hver fjerde forsker, hver femte polske lærer ble drept, sa utenriksministeren i sin tale.

For hvert nytt jubileum kommer den klassiske, militære krigen i bakgrunnen, mens nazi-regimets terror blir tilbake som noe som unndrar seg forsoning og langt på vei innsikt og forståelse. Endel kan kanskje forklares ved at Hitler maktet å mobilisere en apolitisk tysk befolkning der en langt til det utopiske, til store overordnede ideer sto sterkere enn tanken om politikk som et pragmatisk håndverk. Troen på en etikk uten religion, på at åndsliv og vitenskap var høyt hevet over den nedrige politikk, på en sosial-darwinisme som angivelig lærte at bare de sterkeste skulle og burde overleve – i samfunnet som i dyrenes jungel, skapte sammen med en smalsporet nasjonalisme en egen grobunn for nazistenes tankegods i Tyskland.

Samfunnet som en jungel

Også i det øvrige Europa sto slike tanker mye sterkere før krigen enn inntrykket som er formidlet etter Det tredje rikets uhyggelige anskuelssundervisning. Italia med sin fascisme trakk seg ut av krigen og skapte myten om sin egen, avgjørende motstandsbevegelse; Frankrike var preget av kollaborasjon inntil krigslykken snudde, i Nederland gikk sporvognene hele natten i storbypene da jødene ble samlet inn, mot overtidsbetaling. Eksemplene er mange på at frontene bare gradvis ble helt klare.

Utopien om det raserene samfunn vant frem hos tyskere, sammen med troen på det store og altomfattende fellesskap styrt av en totalitær stat – med allmakt over menneskene. Kirkerne og kommunistene var eneste ideologiske motvekt, men kirkene betød for lite i den brede befolkningen og søkte for ofte maktens nærhet – mens kommunistene etterstrebet sin egen utopi om et klasseløst samfunn, der en totalitær stat også hadde all makt.

Polen er landet som først ble knust av de to totalitære maktstatene, fra vest og fra øst, og som ble befridd fra nazismen i 1945 og fra en langt mindre blodig kommunisme for bare seks år siden, i 1989. I Polen går de politiske arr dypest – og der er de politiske spørsmålsteget størst ved dette 50-årsjubileet.